Роль українських судів у процесі стягнення відшкодування з рф

Андрій ІВАНІВ,
радник EQUITY

Дмитро ТИЛІПСЬКИЙ,
радник EQUITY

Досить часто нові правові концепції та механізми формуються під впливом або як необхідність відповіді на появу і наслідки великого зла у світі. Після завершення Другої світової війни перед правниками та людською цивілізацією постало питання проведення суду над військовими злочинцями нацистської Німеччини. Проте жодна правова теорія того часу не могла охопити всіх таких злочинів, які були вчинені військовими злочинцями.

Як відповідь на ці виклики були розроблені правові поняття «геноцид» та «злочини проти людяності», авторами яких вважають Рафаїла Лемкіна та Герша Лаутерпахта. Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі засудив військових злочинців, зокрема і за злочини проти людяності. До речі, Лемкін і Лаутерпахт отримували юридичну освіту у Львівському національному університеті ім. Івана Франка, а їх життєві шляхи та погляди сильно переплетені з тогочасною Україною.

Через майже 80 років цивілізований світ знову зіткнувся із необхідністю відповіді на загарбницькі та агресивні військові дії російської федерації, які вона розпочала відкрито у 2022 році проти України. Знову постало питання розробки ефективних механізмів захисту прав та їх відновлення або присудження справедливої компенсації.

Першим це питання було адресовано українським судам і судовій системі. Юридична проблема стягнення збитків з росії полягала у наявності судового імунітету країни. Ч. 1 ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює судовий імунітет, відповідно до якого пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи можуть бути допущені лише за згодою відповідної держави. Принцип судового імунітету полягає у непідсудності держави судам іншої держави без її згоди та слідує із латинської фрази par in parem non habet jurisdictionem (рівний над рівним не має юрисдикції).

Однак історія розвитку людства та міжнародного права синтезувала потребу в наявності винятків і з цього основоположного принципу, а причина цьому — забезпечення можливості реагувати на свавілля з боку держав-агресорів. Це також випливає із засад сучасного правового порядку — ex injuria non oritur jus (із беззаконня не виникає право).

Практична сторона

Так, 14.04.2022 року Касаційний цивільний суд прийняв Постанову у справі №308/9708/19, якою дав відповідь на основне питання і сформував позицію, що судовий імунітет не поширюється на російську федерацію при розгляді спорів щодо відшкодування завданої шкоди збройними силами росії проти України.

У подальшому ця сама позиція була продубльована у постановах КЦС від 18.05.2022 року у справі №760/17232/20-ц, від 18.05.2022 року у справі №428/11673/19, від 22.06.2022 року у справі №311/498/20.

Міжнародне право містить випадки обмеження імунітету держави з тих чи інших підстав. Українські суди випрацювали позицію, що держава не може посилатися на судовий імунітет для виправдання своїх незаконних дій або цілей з метою завдання шкоди іншій країні або її громадянам. Суд визнав переважання в міжнародній практиці теорії обмеженого імунітету держави та вказав, що обмеження має переслідувати законну мету й бути пропорційним такій меті. Іншими словами, не може використовуватися законний засіб для досягнення злочинної мети і завдання шкоди іншим особам.

На нашу думку, країна-агресор, яка порушує загальновизнані принципи міжнародного права (недоторканність кордонів іншої держави, неможливість застосування сили проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, рівності усіх держав тощо), то така країна сама себе позбавляє права на застосування імунітету держави і щодо такої держави й такої країни не може бути застосовано судового імунітету.

Суди мають забезпечити не лише формальне прийняття рішення про стягнення шкоди на користь наших громадян і бізнесу, а й все залежне від них щодо ефективного виконання такого рішення

Вказаний постулат має бути деталізований і закріплений на рівні норм міжнародного права для його ефективного та прямого використання.

Постанову КЦС від 14.04.2022 року можна вважати першим прецедентом, який дав старт подачі позовів проти росії в українські суди, а також рішення, в якому наведено обґрунтування обмеження судового імунітету країни-агресора. Станом на зараз вже наявні десятки рішень про стягнення завданої як матеріальної, так і моральної шкоди на користь фізичних і юридичних осіб.

Яка частка роботи українських судів буде мати значення в процесі стягнення відшкодування з рф чи яка питома вага стягнення буде підкріплена саме українськими судами, покаже час. Більше того, міжнародна спільнота та наші партнери також перебувають на стадії пошуку надійного та універсального варіанту забезпечення відшкодування шкоди, завданої діями рф.

Проте за будь-яких обставин роль українських судів полягає в забезпеченні можливості використання їх рішень для реального та ефективного стягнення з рф шкоди.

У цьому контексті слід розуміти, що, окрім обмеженого судового імунітету, українська судова система перед собою ставить також низку інших питань, переважно процесуального характеру. Зокрема, постає питання визначення юрисдикції та підсудності справ, доказової бази для підтвердження факту і розміру шкоди, необхідності та механізму повідомлення рф як сторони судового процесу. Перед позивачем основним питанням буде механізм виконання такого рішення як в Україні, так і за кордоном.

Судова практика розгляду позовів проти рф у частині підсудності та юрисдикцій повністю сформувалась відповідно до загальних принципів діючого процесуального законодавства, зокрема, більшою мірою позивачі обирають підсудність за місцем заподіяння шкоди.

Факт і розмір заподіяної шкоди підтверджується різними доказами: як первинною документацією щодо вартості втраченого майна, довідками ДСНС, актами огляду тощо, так і судовими експертизами. Вважаємо, що доцільно проводити й надавати відповідні висновки експертів, аудиторів, особливо міжнародного рівня (при високовартісних вимогах) для належного підтвердження як факту, так і розміру завданої шкоди.

Держава не може посилатися на судовий імунітет для виправдання своїх незаконних дій або цілей із метою завдання шкоди іншій країні або її громадянам

Наріжним, на нашу думку, в контексті потенційного виконання рішення українського суду за кордоном буде питання повідомлення рф як сторони. На сьогодні на основі факту припинення дипломатичних відносин з рф, що відображено в рекомендаціях МЗС України та Міністерства юстиції України, судами не здійснюється повідомлення рф та/чи її уповноважених органів будь-якими засобами поштового зв'язку. Судами прийнято за практику здійснювати і фіксувати повідомлення шляхом розміщення відповідного оголошення на сайті суду.

Однак слід враховувати, що практично всіма міжнародними конвенціями та іноземним процесуальним законодавством серед вимог до клопотання про надання дозволу на виконання іноземного судового рішення є необхідність підтвердити факт повідомлення сторони про судовий процес. Тому, попри загальне визнання факту агресії рф та симпатію до України, іноземний процес очікувано може вимагати повідомлення рф. Відповідно вважаємо, що і суд, і позивачі повинні все-таки намагатися забезпечити повідомлення рф через інші країни/засоби зв'язку, наприклад, шляхом повідомлення засобами електронної пошти чи іноземних поштових служб, які доставляють кореспонденцію в рф.

Суди мають забезпечити не лише формальне прийняття рішення про стягнення шкоди на користь наших громадян і бізнесу, а й все залежне від них щодо ефективного виконання такого рішення.
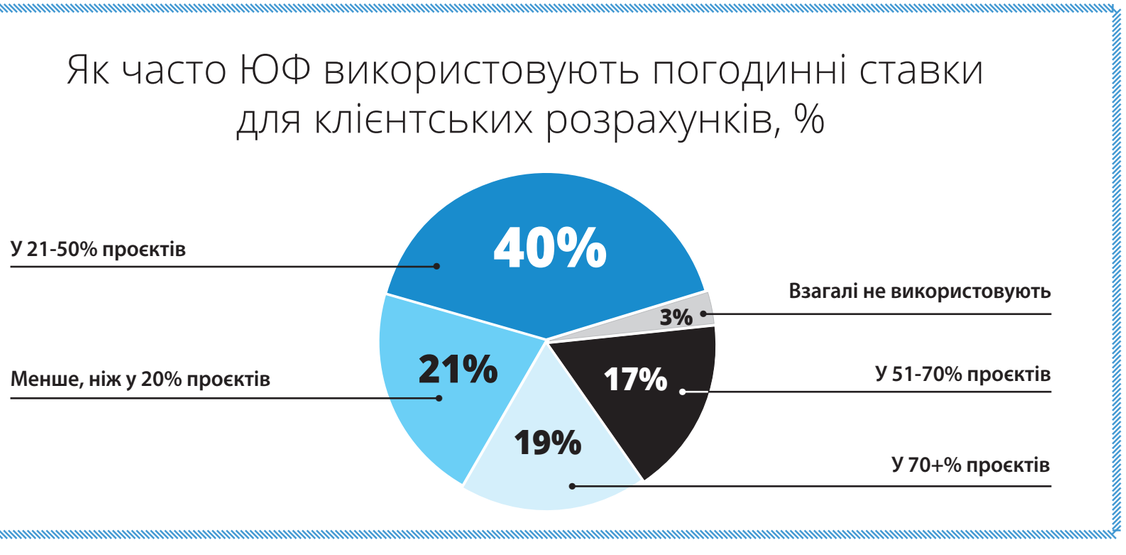
З вірою в ЗСУ та швидку перемогу впевнені, що вся завдана майнова шкода, безумовно, буде відшкодована, а рф як країна-агресор зазнає, серед іншого, великого майнового покарання, яке хоча ніколи й не буде справедливим щодо наших людських втрат, проте буде спрямоване на якнайшвидшу відбудову нашої держави та її світове лідерство на багато років.